

GENDER LINGVISTIKASI HAMDA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7468329>

Gafforov Xasan Shuhratovich

*Samarqand iqtisodiyot va servis institute
"Tillarni o'qitish" kafedrasini assistent o'qituvchisi
+998913175677 qurgoshin19@gmail.com*

ELSEVIER

Foundation of International Research & Education's

Abstract: Ushbu tadqiqot ishida tilshunoslikda gender xususiyatlarning o'rnini, gender lingvistikasining rivojlanish bosqichlari hamda ushbu bosqichlarning o'ziga xos xususiyatlari batafsil yoritilgan hamda ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqot ishida, shuningdek, gender lingvistikasida mavjud o'ziga xos xususiyatlar ham tadqiq qilinadi.

Keywords: Lingvistik genderologiya, Sun'iy chegaralar, Fanlararo intri, Evfemizm, Konservatizm, Nufuzli talaffuz variantlari, An'anaviy konstruksiya, Feministik tilshunoslik..

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 18-12-2022

Accepted: 20-12-2022

Published: 22-12-2022

Xorijiy tillarni o'rganish insonga yangi madaniyat, bilim va yangi do'stlar bilan tanishish, muloqotga kirishish hamda dunyoqarashni o'stirishda yordam beruvchi eng yaxshi vositadir. Ammo yangi tillarni o'rganish anchayin murakkab jarayon va hamma ham bu murakkabliklarni yengib o'tolmaydi. Dunyo esa rivojlanayapti, Sun'iy chegaralar olib tashlanayaoti. Insonlarda dunyoni, uning ilmlarini o'rganishga qiziqish ortyapti. Albatta, O'zbekiston ham bu jarayonlardan chetda emas. Bizning mamlakatimizga ham millionlab mehmonlar, sayohatchilar kelmoqda. Ayni mana shular ham O'zbekistonda til o'rganishni dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Ammo tilni o'zlashtirish yoki lingvistika sohasida uning o'rganuvchilari o'zlariga xos bo'lgan xususiyat va qobiliyatlarga egadirlar, bular esa o'rganuvchilarning jinsiga bog'liq tarzda nomoyon bo'ladi. Shu sababdan tilshunoslik sohasidagi gender lingvistikasi ham murakkab va muhim sohalardan biri hisoblanadi.

Gender lingvistikasi (lingvistik genderologiya) fanlararo gender tadqiqotlarining bir qismi sifatida genderni (ijtimoiy-madaniy jins, an'anaviy konstruksiya sifatida tushuniladigan, biologik jinsdan nisbatan avtonom) o'rganuvchi lingvistik kontseptual apparatdan foydalanadigan ilmiy yo'nalishdir.

1922-yilda O.Espersen tilning kelib chiqishi va rivojlanishi haqidagi fundamental asarining butun bir bobini ayol lingvistik kompetensiyasining o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlagan. U ayollarning erkaklarnikidan farqli lug'atdan foydalanishi, evfemizmlarga ko'proq moyil bo'lib, so'kinishga kamroq moyilligiga

e'tibor qaratadi. Espersenning so'zlariga ko'ra, ayollar tildan foydalanishda konservativdir, buni emigrantlar jamoalari va boshqa izolyatsiya qilingan guruhlar misolida ko'rish mumkin, bu erda ona tili saqlanib qoladi va shu bilan birga yangi til o'zlashtiriladi. Shu bilan birga, ayollar bir tilda qolish ehtimoli ko'proq, erkaklar esa yangi tilni tezroq o'rganadilar. Biroq, erkaklar tomonidan chet tilini o'rganish yangi tilda ishlash va muloqot qilish zarurati bilan bog'liqligi hisobga olinmagan. Uy sharoitida, ko'proq yopiq muhitda qolgan ayollar uchun bunday ehtiyoj paydo bo'lmadi.

O.Espersen o'z davri uchun jinsning ta'siri masalasini to'liq talqin qilgan bo'lsa-da, keyingi davrda uning qarashlari faqat shaxsiy kuzatishlar asosida o'z xulosalarini chiqarganligi sababli tanqid qilindi, ularning aksariyati etarli darajada tasdiqlanmagan edi.

Madaniy, psixologik va ijtimoiy jihatlarning murakkab uyg'unligi genderni turli fanlar va fanlarning o'rganish mavzusiga aylantiradi.

Professor I. I. Xaleevaning fikricha, gender, agar u dunyoni qutqarmasa, inson haqidagi ko'plab fanlarni murosaga keltiradi va yo'naltiradi. Gender fanlararo intriga bo'lib, uning markazida ijtimoiy va madaniy maqom bilan belgilanadigan shaxs turadi va genderologiya madaniyatlarni taqqoslashda muhim xususiyatdir.

Tilshunoslikda gender bo'yicha tadqiqotlar ikki bosqichdan o'tdi:

1. 60-yillargacha bo'lgan davr - jins toifasining ekstralingvistik motivatsiyasini tushuntirish uchun gender vakillari aloqaning ramziy va semantik tabiatini aniqlashga bo'lgan tartibsiz urinishlar, masalan, kuch, faollik, energiya semantikasini erkak otlariga, passivlik, bo'ysunish, zaiflik semantikasini ayol ismlari bilan bog'lashdi. Kashfiyotlardan biri shundaki, jins toifasining o'zi mos keladigan so'z va tushunchalarni idrok etishga ta'sir ko'rsatishga qodirdir.

Gender tadqiqotlarining rivojlanishiga turtki bo'lib, tilning erkak va ayol variantlari bilan ekzotik tillarning kashf etilishi bo'ldi. Ushbu tillarni o'rganish sivilizatsiyalashgan tillarda gender qarama-qarshiliklari mavjudligini ko'rsatdi.

Yevropa olimlari, xususan, O.Espersen erkak va ayol nutqining xususiyatlarini o'rganib chiqdi, erkaklarning til kompetensiyasining o'ziga xos xususiyatlarini o'rnatadi, bu xususiyatlar esa normativ bo'lmagan lug'atdan foydalanishda, til resurslaridan ijodiy foydalanishda, sintaktik jihatdan esa - murakkab gap va davrlarni qo'llashda namoyon bo'ladi; ayollarda esa - ko'p sonli xorijiy so'zlarda, evfemizmgga moyillik, til resurslaridan foydalanishda ko'proq konservatizm, sintaktik jihatdan esa - qo'shma gaplar va elliptik konstruktsiyalarni qo'llashda namoyon bo'ladi. Umumiy tendentsiya esa - bu erkak tiliga nisbatan ayol tilining yetishmasligi, erkak tilining ko'proq namoyon bo'lishi edi.

2. 60-yillardan boshlab gender tadqiqotlari sotsiolingvistika bilan bog'liq bo'lib, uning ma'lumotlari jinsning til kompetensiyasiga ta'sir qilishini ob'ektiv ravishda isbotladi. AQSh va Germaniyadagi feministik harakat gender

tadqiqotlarini rivojlantirish uchun kuchli turtki bo'ldi. Feministik tilshunoslikda ikkita yo'nalish paydo bo'ldi:

- assimetriyalarni aniqlash uchun til tadqiqotlari - ona tilida so'zlashuvchilarga dunyoning ma'lum bir manzarasini yuklaydigan lingvistik seksizm, bunda ayollarga ikkinchi darajali rol beriladi va ularga salbiy fazilatlar beriladi;

- bir jinsli va aralash guruhlardagi muloqot xususiyatlarini o'rganish.

Umuman olganda, tilda gender omilini o'rganishning birinchi davri ikki xususiyat bilan tavsiflanadi:

a) tadqiqotlar tartibsiz xarakterga ega bo'lib, tilshunoslikning chekkasida edi;

b) erkak va ayol lingvistik kompetentsiyasining xususiyatlarini tavsiflash jarayonida "ayol" tilining "erkak" ga nisbatan "kamligi" tushunchasi shakllangan edi. "Erkak" tili me'yor, "ayol" tili esa me'yordan chetga chiqish sifatida e'tirof etildi.

Keyinchalik ancha jadalroq va tizimliroq bo'lgan gender tadqiqotlari 1960-yillarda boshlangan. Ular uchun turtki bo'lgan sotsiolingvistikaning rivojlanishi olimlarga tilning kasbi, jinsi, yoshi, shahar yoki qishloq turmush tarzi bo'yicha birlashgan odamlar guruhlarida ishlashi to'g'risida keng statistik materiallarni taqdim etdi. Shunday qilib, miqdoriy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ona tilida so'zlashuvchilarning jinsi ma'lum bir tarzda til malakasiga ta'sir qiladi. Xususan, ayollar ko'proq nufuzli talaffuz variantlarini ishlatishlari aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asamiddinov E.A. Axloqiy madaniyat va uning rivojlanish xususiyatlari. Fil.f.n. dis... - T., 1999, - 145 b.
2. John Dixon. Gender and Communication. Unpublished Master of Arts dissertation. University of Cape Town. 1992, - 101 p.
3. Lakoff R.. Language and Woman's Place. New York: Harper& Row, 1975. - 253 b.
4. Malts D.N. & Broker R.A. A cultural approach to male and female miscommunication. In J.J. Gumperz (Ed.), Language and social identity. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. - P. 196-216
5. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. М.: Изд-во «Институт социологии РАН», 1999. - 276 с.